

## TÁRSADALMI HÁTTÉR ÉS ISKOLAI PÁLYAFUTÁS

**A**Z UTÓBBI TIZENÖT ÉVBEN kialakult a különböző felekezetek oktatási intézményhálózata. Ahol valamelyik egyházi szervezet részéről volt kezdeményezőkézség és vállalkozó kedv iskolaalapításra, és a társadalmi környezet igényelte ezt a szolgáltatást, ott ma egyházi iskolákban folyik a munka. A rendszer stabilan működik, s legfeljebb a demográfiai változások, valamint a képzés funkciójáról és minőségéről alkotott helyi társadalmi percepció alakulása magyarázza a tanulólétszámok kisebb-nagyobb elmozdulását. Az eddigi vizsgálatok elsősorban a középfokú intézmények eredményességére terjedtek ki, s ezekből az oktatáskutatók számára lassan egyértelművé válik, hogy az egyházi iskolák tanulói relatíve magas tanulmányi teljesítményt nyújtanak. E tapasztalatokra – akárcsak a nyugat-európai és az amerikai oktatáskutatásban – az első kézenfekvő magyarázat nálunk is az volt, hogy a felekezeti fenntartású iskolákhoz tartozó tanulók társadalmi háttérének eltérő összetétele indokolja a teljesítménykülönbségeket, vagyis a felekezeti iskolák társadalmilag szelektált diákokkal dolgoznak. Ez irányította a figyelmet a társadalmi háttér vizsgálatára. Jelen tanulmányban a ma működő felekezeti középiskolák társadalmi háttérével, annak regionális változatosságával foglalkozunk, s arra a kérdésre keressük a választ, hogy a hátrányos helyzetű északkelet-magyarországi térség felsőoktatásába bejutott hallgatók teljesítménykülönbségei kapcsán valóban beszélhetünk-e szektor-hatásról, s milyen tényezőkkel magyarázható ez a jelenség.<sup>1</sup>

### Felekezeti iskolák társadalma a nemzetközi vizsgálatokban

A nemzetközi oktatásszociológiai szakirodalom először 1982-ben hívta fel a figyelmet a szektorspecifikus eltérésekre. Egyesült államokbeli középiskolások tanulmányi eredményeinek elemzésekor a különböző fenntartók iskoláiban tanuló hasonló családi háttérrel rendelkező tanulók teljesítményének eltéréseit mutatták ki, s megállapították, hogy az ún. magánintézmények magasabb teljesítményhez segítik a tanulókat (*Coleman-Hoffer-Kilgore 1982*). Mások a tanulmányi eredmények és a felsőfokra való bejutás szignifikáns szektorközi különbségeit már kifejezetten a katolikus iskolák hatékonyságával magyarázták (*Coleman-Hoffer 1987, Gamoran 1992, Evans-Schwab 1995, Kuzniewski 1997*). Az elemzések egy csoport-

<sup>1</sup> A tanulmány a „Regionális Egyetem” című kutatás és a MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíja keretében készült, a kutatást az OTKA (T048820) támogatta.

ja az iskolai kudarcok gyakoriságát vizsgálja, például a középiskolai lemorzsolódás és iskolaváltás fenntartók szerinti különbségeit, s a tapasztalatok szerint az egyházi iskolákban alacsonyabb a lemorzsolódók és az iskolaváltók aránya (*Russell-Scott 2000*). Az európai kutatók eredményei szintén a tanulmányi teljesítmények szektorspecifikus különbségeit mutatták (*Cuyck-Dronkers 1990, Laarhoven et al. 1990, Dronkers 1995, Dronkers et al. 1999*).

A kérdés teljesebb vizsgálatát segítették elő a különböző longitudinális vizsgálatok, például egy 1979 és 1994 között végzett ifjúsági panelvizsgálat eredményei szerint a katolikus iskolák az afro-amerikai és a latin-amerikai diákokat kiemelkedően képesek ösztönözni (*Polite 1992, Grogger-Neal 2000*). A szektorközi eltérések regisztrálása mellett a magyarázatkeresés kreativitása és sokoldalúsága uralja a tanulmányokat. Sokan úgy vélték, hogy ezekben az iskolákban a nagyobb fegyelem és szigorúbb követelmények eredményeznek magas teljesítményt (*Greeley 1982, Jensen 1986, Dronkers 1995*), mások szerint a gyerekek vagy családok valamilyen jellegzetessége okozza az eltéréseket, s a figyelem az iskolákban és azok környékén létrejövő közösségek karaktere felé fordult. A tanulók és szülők családi és családon kívüli kapcsolatainak szerkezete és tartalmi jellemzői (*Coleman 1988, Carbonaro 1998*) mellett olyan kontextusváltozókat is bevonnak az elemzésbe, mint az iskolához tartozó szülőkör kapcsolati irányultsága, az egyházi kötődésűek iskolai (*Morgan-Sorensen 1999*) és regionális sűrűsége, a tandíjak iskolánkénti eltérései, az ösztöndíjak elérhetőségének időbeni változásai (*Neal 1997*), az iskolákban domináns normák tartalma (*Carbonaro 1999*).

## Felekezeti középiskolások a hazai kutatásokban

A felekezeti középiskolások relatíve nagyobb továbbtanulási ambícióiról már az elmúlt félszázadban folyamatosan működő felekezeti iskolák kapcsán is tudunk (*Drahos 1992*), sőt a klasszikus és modern műveltség- és információszerző csatornák felekezeti középiskolások körében eredményesebb használatát is regisztrálták (*Nagy 2001*). Egy 1998-as országos középiskolás adatfelvételre alapozva megállapították, hogy a felekezeti gimnáziumok diákjainak nagyobb esélyei vannak a felsőfokú továbbtanulás terén, mint állami iskolában tanuló társaiknak, s ez nem magyarázható a szülők előnyösebb társadalmi helyzetével, hanem főképpen a felekezeti iskolák szervezeti jellemzőinek valamint a szülők és az iskolák elkötelezettebb értékorientáltságának köszönhetőek (*Dronkers-Róbert 2004*).

Egy felekezeti középiskolásokat célzó 1999-es adatfelvétel szerint a többi gimnáziumi tanuló szüleivel való összehasonlítás alapján a felekezeti gimnazisták szülei valamivel iskolázottabbak a többi gimnazistáénál. Összességében az általános iskolát, a szakközépiskolát s a gimnáziumot végzett nők arányában nem találunk jelentős különbséget, azonban a felekezeti iskolások apái között 10 százalékkal ritkábban fordulnak elő szakmunkás végzettségűek és 4 százalékkal gyakrabban gimnáziumban érettségizettek, valamint a felekezeti szülei között 4–5 százalékkal többen vannak egyetemet vagy főiskolát végzettek (*Pusztai 2004a*). Ha a régiók közötti



különbségeket vesszük szemügyre, egyrészt világossá válik, hogy a fővárosi iskolákban a felsőfokú végzettségű szülők aránya legalább 30 százalékkal magasabb, mint az ország többi felekezeti iskolájában. A több szempontból is hátrányosnak tekinthető dél-dunántúli, észak-magyarországi és északalföldi régióban a felekezeti középiskolások társadalma is tükrözi az ott élők képzettségbeli hátrányát, ami arra vall, hogy a felekezeti iskolák vidéken nem az elitből toborozzák diákjaikat, hanem belesimulnak egy-egy adott régió társadalmába.

1. táblázat: A különböző régióban fekvő felekezeti középiskolások megoszlása a szülők legmagasabb iskolai végzettsége szerint (%)

|                          | Budapest    | Budapest környéke | Dél-Alföld  | Észak-Alföld | Észak-Magyarország | Észak-Dunántúl | Dél-Dunántúl | Összes |
|--------------------------|-------------|-------------------|-------------|--------------|--------------------|----------------|--------------|--------|
| Legfeljebb szakmunkás    | 3,6         | 14,6              | 12,9        | 16,7         | <u>20,3</u>        | 10,4           | <u>31,0</u>  | 14,5   |
| Legfeljebb érettségizett | 23,6        | 41,8              | <u>54,0</u> | 50,0         | 49,4               | <u>51,3</u>    | 49,5         | 45,5   |
| Diplomás                 | <u>72,9</u> | 43,7              | 33,1        | 33,3         | 30,4               | 38,3           | 19,6         | 40,0   |
| N=                       | 228         | 162               | 253         | 302          | 82                 | 231            | 120          | 1378   |

(Az összefüggés szignifikanciaszintje: 0,000. Az aláhúzva közölt értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna.)

A társadalmi helyzet fontos ismérve az állandó lakóhely települési hierarchiában való elhelyezkedése. A felekezeti középiskolások három, nagyjából egyforma csoportot alkotnak: a legtöbben kisebb városokban élnek (35,1 százalék), egyharmaduk falvakban (33,8 százalék), kevesebb, mint egyharmaduk pedig nagyvárosban (31,2), míg a nem felekezeti középiskolások nagyobb része 42,9 százalék) verbuválódik nagyvárosi diákokból (*Pusztai 2004a*). A kollégiumi nevelést is nyújtó intézmények jelentős aránya miatt nyilván több kisvárosi, falusi diákot vonzanak felekezeti iskolák, ezáltal hozzájárulnak a lakóhely településtípusából adódó hátrányok enyhítéséhez. A városi diákok csak a fővárosi és a dél-dunántúli felekezeti iskolákban dominálnak, a többi régióban a falusi gyerekek vannak túlsúlyban.

2. táblázat: Az egyes régiók felekezeti középiskolásainak megoszlása a lakóhely településtípusa szerint (%)

|           | Budapest    | Budapest környéke | Dél-Alföld  | Észak-Alföld | Észak-Magyarország | Észak-Dunántúl | Dél-Dunántúl | Összes |
|-----------|-------------|-------------------|-------------|--------------|--------------------|----------------|--------------|--------|
| Nagyváros | <u>67,1</u> | 14,8              | 24,5        | 19,9         | 26,8               | <u>40,0</u>    | 26,0         | 31,1   |
| Kisváros  | 17,1        | <u>47,5</u>       | <u>49,4</u> | <u>44,4</u>  | 23,2               | 20,0           | 28,6         | 35,1   |
| Falu      | 15,8        | 37,7              | 26,1        | 35,8         | <u>50,0</u>        | 40,0           | <u>45,5</u>  | 33,8   |
| N=        | 228         | 162               | 253         | 302          | 82                 | 120            | 231          | 1378   |

(Az összefüggés szignifikanciaszintje: ,000. Az aláhúzva közölt értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna.)

A felekezeti diákok szüleinek foglalkozása tekintetében is jellegzetes eltérés mutatható ki a magyar társadalom egészéhez képest. Nagyobb mértékben szerepelnek

köztük vállalkozók – az apák egyharmada –, akik döntően szakmunkásképzőt, kisebb részben szakközépiskolát vagy gimnáziumot végeztek. A vállalkozó apák legsűrűbben a dél-dunántúli és az észak-magyarországi régióban fordulnak elő, itt az édesapák fele tartozik ebbe a kategóriába. Ezek az alacsonyán kvalifikált apák valószínűleg kényszervállalkozók (*Kolosi 2000*), tíz évvel ezelőtt még vállalati dolgozók voltak, a munkanélküliség elől menekültek a vállalkozásba, és nincs könnyű dolguk a legnehezebb helyzetű térségekben, amit az is jelez, hogy a többségük rosszabbul vagy legfeljebb ugyanúgy boldogul, mint régebben. Az anyagi helyzet objektív mutatóinak vizsgálata is megerősítette ezt, hiszen Észak-Alföldön a diákok 47 százaléka, Dél-Dunántúlon 36,1 százaléka és Észak-Magyarországon 35,4 százaléka az átlagosnál szerényebb körülmények között él.

Az inaktív szülők aránya felekezeti gimnazisták körében összességében (4 százalék) jóval alacsonyabb, mint a magyar társadalom egészében (*Kolosi 2000*). Az inaktív apák jobbra az alacsonyabban iskolázottak közül kerülnek ki, s Észak-Magyarországon (9,5 százalék) és az Alföld északi részén (8,8 százalék) nagyon magas arányban találkozunk velük, s ugyanezen a területen kiemelkedő az inaktív anyák aránya is (9,3 ill. 7 százalék).

A szülők foglalkozási helyzetének másik fontos vonása, hogy a felekezeti középiskolás anyák közt nemcsak a vezetők, hanem az értelmiségi foglalkozásúak aránya alacsonyabb, mint a nem felekezeti mintában. A betanított és szakmunkás nők aránya a hátrányos helyzetű régiókban igen nagy, s vidéken mindenütt jelentős a beosztott szellemi munkát végzőké. A felekezeti és a nem felekezeti középiskolások szüleinek foglalkozási megoszlása közötti legmarkánsabb különbség az, hogy a felekezeti tanulók szülei esetében a foglalkozási struktúra csúcsa és alja jóval szűkebb, valamint, hogy a felekezeti iskolások szülei az összehasonlítási csoportnál magasabb iskolázottsági szintjük ellenére nem a vezető pozíciókat foglalják el, hanem inkább beosztott értelmiségiként dolgoznak. Vidéken kevésbé vannak lemaradva a vezetői helyekről az anyák, mint Budapesten, miközben az apák helyzete éppen fordított (*Pusztai 2004a*).

A demográfiai adottságok közül a felekezeti gimnáziumok tanulóinak családjában tapasztalható magas átlagos gyermekszám (2,36) a legszembetűnőbb vonás, s a vallásos és magasán kvalifikált szülők körében kifejezetten felülreprezentáltak a többgyermekesek (*Pusztai 2004a*). Bár a régiók között vannak e tekintetben különbségek – a fővárosban 2,6, a környékén és Észak-Dunántúlon 2,4 az átlagos gyermekszám –, sehol sem megy 2,2 alá, s ez az egykorú magyar népességhez képest magas gyermekszámot jelent. A relatíve alacsonyabb átlagos gyermekszámú régiókban viszont magasabb az egyszülős családokban nevelt tanulók aránya (15–17 százalék).

A felekezeti középiskolások vallásosság tekintetében igen változatos képet mutatnak: a felekezeti gimnázium egyrészt egy aktívan vallásos, egyházas iskolafelhasználói kör iskolája (a tanulók 39 százaléka), másrészt jelentős arányban jelennek meg ezekben az intézményekben a nem vallásgyakorló (45 százalék) és vegyes vallásosságú (16 százalék) családok gyermekei is.

A vallásosság és az iskolai végzettség e körben is összefügg, de az osztársadalmi adatokkal ellentétben az egyházasan vallásosnak definiált szülők körében átlag fölötte mértékben található felsőfokú végzettségűek, a vallástalanok között pedig képzetlenek. A vallási mobilitásnak és a szülők iskolázottságának együttes vizsgálata alapján azt mondhatjuk, hogy a felekezeti középiskolák a magasan kvalifikált vallásosak és vallásossá válók valamint az alacsonyan képzett vallástalanok és elvállástalanodók gyermekeinek iskolája egyszerre. A felekezeti középiskolák társadalmi hátterének feltárásakor a vertikális és a horizontális egyenlőtlenségi rendszerben elfoglalt hely beazonosítása mellett a szubkultúrára vonatkozó információk alapján családtípusok váltak kitapinthatóvá.<sup>2</sup> A tanulók mintegy negyede városi „hitvalló értelmiségi” környezetből származik, ahol a művelt család minden generációja aktív tagja kisebb és nagyobb hívő közösségének. A tanulók ötöde nagyvárosi „világi értelmiségi” közegekből származik, ahol a magasan iskolázott és elfoglalt szülők hasznosnak találják gyermekük számára az egyházi iskolát. Minden ötödik diák „passzív kultúr vallásos”, középfokú végzettségű, egyházukhoz lazán kötődő szülők jobbára egyedüli gyermeke. Minden tizedik gyerek „weberi vállalkozó-polgár” milióból érkezett, ahol a középfokú végzettségű, feltörekvő szülők nemcsak az egyházközösségük, hanem településük társadalmának is önkéntes, cselekvő tagjai. Náluk valamivel többen (12 százalék) érkeznek „talajt vesztett paraszt-munkás” milióból, ahol a szülők minden értelemben az elmúlt fél évszázad vesztesei, nemcsak iskolázatlanok, szegények és munkanélküliek, hanem bizonytalan vallásosságúak is. Még náluk is rosszabb helyzetűek a „proletarizálódott vallástalan” családok, ahol a munkás vagy munkanélküli városi szülők több okból is – szegénység, szülők alkoholizmusa, rossz viszonya miatt – kifejezetten hátrányos helyzetűek, és határozottan vallástalanok (*Pusztai 2004a*). Mint látjuk, az egyes családtípusok jellegzetesen eltérő arányban fordulnak elő a különböző régiók iskoláiban, s a domináns típusok lokálisan nyilván döntő hatással vannak az iskolai klímára.

Az eddigi kutatások alapján egyértelmű, hogy a felekezeti iskolák térben nagy változatosságot mutató társadalmi számára sokszínű funkciót lát el ez az intézmény. A legjelentősebb a tanulmányi és művelődési funkció, emellett fontos a vallási és erkölcsi fejlődés, az iskola vallásos jellegéből fakadó emberséges és biztonságos légkör kialakításának funkciója. Azonban ezek mellett egy latens funkció is kitapintható, amelynek lényege a kulturálisan hátrányosabb helyzetű fiatalok iskolai esélyegyenlőségének mérséklése a normabiztonságra épülő iskolaközösségekben gyökerező társas erőforrások révén. A hátrányos helyzetű felekezeti középiskolások ambiciózus továbbtanulási terveinek magyarázatát ugyanis az iskolafelhasználó közösség szerves kapcsolatrendszere, az egymással közösségi kapcsolatban levő, hasonló normákat követő szülők és gyermekek összetartozása magyarázza (*Pusztai-*

<sup>2</sup> A többdimenziós klaszterelemzés elvégzésekor a vizsgált szempontok alapján hasonlóságuk révén összetartozó csoportok kitapintása volt a cél. Az elemzéshez felhasznált alapváltozók a családok gazdasági és kulturális tőkével való ellátottsága, a lakóhely településtípusa és a vallásosság mutatói voltak (*Pusztai 2004*). Hat nagyobb életstíluscsoport kristályosodott ki, ezek elnevezésének kialakításakor a vallási vagy társadalmi stílus-típusok leírására kísérletet tevő irodalomra is támaszkodtunk (*Fábián et al. 1998; Földváry-Rosta 1998; Szelényi 1992; Weber 1982*).

Verdes 2002). Mivel a magas tanulmányi teljesítmény biztosítéka a vallásgyakorló gyermekek túlsúlyából eredő, teljesítményre ösztönző normabiztonság, kérdés, hogy a hátrányos helyzetű térségekben, ahol, mint láttuk, gyakran dominálnak a kvalifikálatlanabb, kevésbé vallásos környezetből érkezők, teljesíthetők-e ezek az elvárások. Jelen tanulmányban erre a kérdésre keressük a választ a hátrányos helyzetű északkelet-magyarországi térség felsőoktatásba bejutott hallgatóinak háttere és teljesítményei alapján.

3. táblázat: Az egyes régiók felekezeti középiskolásainak megoszlása családi milliók szerint (%)

| Milliók                        | Budapest    | Budapest környéke | Dél-Alföld  | Észak-Alföld | Észak-Magyarország | Észak-Dunántúl | Dél-Dunántúl | Összes |
|--------------------------------|-------------|-------------------|-------------|--------------|--------------------|----------------|--------------|--------|
| Világias értelmiségi           | 20,4        | 17,0              | 21,1        | <u>24,9</u>  | 20,6               | 13,5           | 15,5         | 19,7   |
| Weberi vállalkozó-polgár       | 12,4        | 11,9              | 8,0         | 4,8          | <u>17,6</u>        | 13,5           | 10,5         | 10,0   |
| Talajt vesztett paraszt-munkás | 10,2        | <u>20,0</u>       | 11,6        | 8,4          | 11,8               | 13,5           | 13,5         | 12,2   |
| Hitvalló értelmiségi           | <u>31,2</u> | 11,9              | 16,1        | 24,5         | 20,6               | <u>33,3</u>    | 26,0         | 23,4   |
| Passzív kultúrvallásos         | 15,1        | 14,8              | <u>25,6</u> | 17,3         | 19,1               | 12,5           | 22,5         | 18,7   |
| Proletarizálódott vallástalan  | 10,8        | <u>24,4</u>       | 17,6        | <u>20,1</u>  | 10,3               | 13,5           | 12,0         | 16,1   |
| N=                             | 186         | 135               | 199         | 249          | 68                 | 96             | 200          | 1133   |

(Az összefüggés szignifikanciaszintje: ,000. Az aláhúzva közölt értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon céljába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendezés esetén várható lett volna.)

## Továbbtanuló felekezeti középiskolások az északkelet-magyarországi térségben

A felsőoktatásba bejutó hallgatók egykori iskolafenntartójuk szerinti összetétele elvileg arányos a középiskolák tanulóinak fenntartók szerinti megoszlásával. Ha azonban valamelyik szektor iskoláiból többen érkeznek, akkor az a szektor gyaníthatóan eredményesebben juttatja be a fiatalokat a felsőoktatásba, persze elképzelhető, hogy a hallgatók körében alulreprezentált fenntartótól egy másik térség felsőoktatásába kerülnek többen. Az északkelet-magyarországi felsőoktatási intézmények<sup>3</sup> hallgatóinak háromnegyede Szabolcs-Szatmár-Bereg és Hajdú-Bihar megyében érettségizett, a fennmaradó hallgatók jelentős része Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből, kisebb része pedig Észak-Magyarország vagy Békés megye középiskoláiból érkezik ezekbe az intézményekbe (Kozma-Pusztai 2004). A vonzásterület tanulóinak fenntartók szerinti megoszlása<sup>4</sup> a települési önkormányzatok és az egyházi fenntartók felül-

3 A Regionális Egyetem kutatás elsődleges célja egy hátrányos helyzetű térség felsőfokú képzést folytató intézményeinek (Debreceni Egyetem, Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, Nyíregyházi Főiskola) vizsgálata, a középfok utáni képzés iránti társadalmi igények feltárása valamint a tanulmányokat folytatók jellemzése. Az 2003-ban készült hallgatói kérdőíves vizsgálat során az alapsokaságot a fenti intézmények első évfolyamára beiratkozók képezték; jelen tanulmányban 1273 fő válaszait elemeztük.

4 A DE, NyF és a KFRTKF vonzásterületének középiskolás tanulóinak aránya – 2003-as OM statisztika alapján – fenntartók szerint százalékban: települési önkormányzat 71,4; egyház 6,2; megyei önkormányzat 16,8; központi költségvetés 4,3; alapítvány 1,1; egyéb; 0,2. Az elsőéves hallgatók megoszlása fenntartók szerint százalékban: települési önkormányzat: 80; egyház 9,3; megyei önkormányzat 7,1; központi költségvetés 2,9; alapítvány 0,72; egyéb 0. Összes tanuló: 181218; és hallgató: 1250.



reprezentáltságát, a megyei önkormányzatok és a központi költségvetési fenntartók határozott alulreprezentáltságát mutatta a régió felsőoktatási intézményeiben.<sup>5</sup> Egyrészt elképzelhető, hogy a települési önkormányzatok és az egyházi fenntartók nagyobb arányban juttatják be a fiatalokat a térség felsőoktatásába, másrészt viszont az is meglehető, hogy a távolabbi felsőoktatási intézmények eltérő mértékben vonzzák a különböző fenntartókhoz tartozó végzősöket. A megyei önkormányzatok és a költségvetési szervek természetesen valószínűleg más-más okból juttatnak be kevesebb hallgatót az itteni felsőoktatásába. Az előbbieket sok esetben szakközépiskolák fenntartói, vagyis meglehető, hogy diákjaik körében másféle helyi vagy távolabbi továbbtanulási irányok a népszerűbbek, az utóbbiak valószínűleg többen választják a tanulmányi célú ideiglenes elvándorlást.

Felvetődhet a kérdés, hogy az egyházi iskolákból érkezők kedvező mutatóit nem okozhatja-e az, hogy az egyik vizsgált felsőoktatási intézmény egyházi fenntartású. Egy korábbi elemzésünkben megvizsgáltuk azt, hogy a KFRTKF preferálja-e a felvételnél az egyházi iskolák diákjait, s azt tapasztaltuk, hogy ebben az intézményben legalacsonyabb az egyházi intézményből érkezők aránya (5,8 százalék), vagyis ez a tényező inkább csökkenti a felekezeti fenntartókhoz tartozó adatokat (*Pusztai 2004b*).

### Ki nyert felvételt a felsőoktatásba?

A következő lépésében azt vizsgáltuk, hogy melyik fenntartó (központi költségvetési, megyei és települési önkormányzati, egyházi, alapítványi, egyéb) juttatja be az alacsonyabb státusú szülők gyermekeit nagyobb arányban a felsőoktatásba. A legmagasabb iskolázottságú szülők gyermekei a központi költségvetési fenntartású iskolákból származnak, ezek közül az anyák majd kétharmada, s az apák majd fele diplomás. A szülők iskolázottságát figyelembe véve egymáshoz nagyon hasonló a települési önkormányzatok, valamint az egyházak iskoláiból érkező hallgatóság társadalmi háttere, s nem sokkal tér el ezektől a megyei önkormányzati iskoláké. Ez a három fenntartó juttatja be az alacsonyabban iskolázott szülők gyermekeit nagyobb arányban a régió felsőoktatásába. Az egyházi iskolák maturáltjai az anyák iskolázottságát tekintve kisebb mértékben térnek el az önkormányzatok iskoláitól. Valamivel nagyobb arányban vannak a legfeljebb alapfokú és az egyetemét végzettek körében, s némileg kevesebben a szakmunkásképzőt és a gimnáziumot végzettek körében. Az apák iskolázottságát vizsgálva úgy tűnik, szintén hasonló hátterű a két önkormányzati és a felekezeti iskolából érkező csoport.

<sup>5</sup> Az alapítványi iskolákra vonatkozó adatok szerint a kevés és kislétszámú alapítványi iskola még kisebb mértékben juttatja be ezeket a fiatalokat a térség felsőoktatási intézményeibe. Megjegyezzük, hogy az alapítványi iskolából érkező fiatalok olyan kis számban vannak a mintában, hogy az alapítványi szektorról érvényes következtetés nem vonható le, ezért a következőkben nem foglalkozunk velük.

4. táblázat: A különböző szektorokból érkező hallgatók összetétele a szülők iskolázottsága szerint (DE, NyF, KFRTKF), %

|                    | Központi költségvetési szerv |        | Megyei önkormányzat |        | Települési önkormányzat |      | Egyház |       | Összes |      |
|--------------------|------------------------------|--------|---------------------|--------|-------------------------|------|--------|-------|--------|------|
|                    | anya                         | apa    | anya                | apa    | anya                    | apa  | anya   | apa   | anya   | apa  |
| Legfeljebb alapfok | (2,9)                        | (2,9)  | (6,0)               | (2,5)  | 5,7                     | 2,0  | (7,1)  | (1,8) | 5,8    | 2,0  |
| Szakk munkásképző  | (5,7)                        | (20,0) | 15,5                | 30,4   | 16,8                    | 32,3 | 12,5   | 25,2  | 15,9   | 31,1 |
| Szakközépiskola    | (5,7)                        | (8,6)  | 22,6                | 24,1   | 21,2                    | 26,7 | 22,3   | 30,6  | 20,9   | 26,4 |
| Gimnázium          | (22,9)                       | (20,0) | 25,0                | 16,5   | 22,2                    | 9,3  | 20,5   | 13,5  | 22,2   | 10,6 |
| Főiskola           | (37,1)                       | (22,9) | 23,8                | (11,4) | 23,2                    | 13,2 | 23,2   | 9,9   | 23,7   | 13,0 |
| Egyetem            | <u>(25,7)</u>                | (25,7) | (7,1)               | 15,2   | 11,0                    | 16,5 | 14,3   | 18,9  | 11,5   | 16,9 |
| N=                 | 35,0                         | 35     | 84                  | 79     | 930                     | 920  | 112    | 111   | 1161   | 1145 |

A zárójelbe tett értékek esetén a cellákban az elemszám nem éri el a tízet. Az aláhúzva közölt értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna.

A hallgatók szüleinek munkapiaci helyzetét vizsgálva feltűnt, hogy ebből a szempontból a volt egyházi középiskolások hátrányos helyzetűek, hiszen a munkahelyiel nem rendelkező apák aránya nagyobb a települési önkormányzati iskolákból érkezőkénél, s az egyháziak körében a legtöbb a munkahelyiel nem rendelkező anya, minden negyedik családban előfordul. Ezt többféle okkal magyarázták a válaszadók, az egyházi iskolák végzősei körében az apák leginkább rokkant vagy öregségi nyugdíjasak vagy meghaltak, az anyák nyugdíjasok vagy munkanélküliek.

5. táblázat: A különböző szektorokból érkező hallgatók összetétele a szülők munkapiaci helyzete szerint (DE, NyF, KFRTKF), %

|                  | Központi költségvetési szerv |       | Megyei önkormányzat |      | Települési önkormányzat |      | Egyház      |      |
|------------------|------------------------------|-------|---------------------|------|-------------------------|------|-------------|------|
|                  | anya                         | apa   | anya                | apa  | anya                    | apa  | anya        | apa  |
| Van munkahelye   | 82,9                         | 93,9  | 84,7                | 69,2 | 81,9                    | 81,6 | 75,0        | 75,9 |
| nincs munkahelye | (17,1)                       | (6,1) | 15,3                | 30,8 | 18,1                    | 18,4 | <u>25,0</u> | 24,1 |
| N=               | 35                           | 33    | 85                  | 78   | 925                     | 913  | 108         | 108  |

A zárójelbe tett értékek esetén a cellákban az elemszám nem éri el a tízet. Az aláhúzva közölt értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna.

Az anyagi javakkal való ellátottság mértékét tízes skálán kifejezve egyértelmű, hogy a megyei önkormányzati iskolák tanulói vannak a legkedvezőtlenebb helyzetben (5,7), őket az egyházi iskolások követik (6,1), s a központi költségvetési szerv iskoláinak végzettjei a legjobb helyzetűek (7,4). A tanulással kapcsolatos döntések meghozatalában igen fontos lehet az a szubjektív mutató, amely a válaszadó saját korábbi körülményeihez viszonyítva adja meg a család gazdasági helyzet alakulásának irányát. A felekezeti középiskolások között találjuk a legkevesebb olyan tanulót, akinek javultak, s a legtöbbet, akinek nem változtak a családjában az anyagi kondíciók.





Az eltartottak száma a társadalmi helyzet fontos dimenziója. A testvérek száma tekintetében a minta átlaga 2,23. A legmagasabb a gyermekszám a felekezeti iskolából érkező tanulók családjában (2,39), ezt követik a megyei önkormányzatok iskoláiból érkezők családjai (2,25), s a többi fenntartónál az átlagosnál alacsonyabb adat szerepel. A háztartásnagyság vizsgálatánál is az előbbi mintázattal találkozunk, a felekezeti középiskolákból érkezők (3,9-es mintaátlag mellett 4,1 fő) vannak az élen.

Az állandó lakóhelyük településtípusa valószínűsít bizonyos kulturális javakhoz való hozzáférést. Nem váratlan, hogy a térség felsőoktatási intézményeibe bejutó fiatalok körében az átlagosnál többen származnak falvakból és kisvárosokból. Inkább az a figyelemfelkeltő, hogy a többi fenntartó iskoláihoz képest is ez a vonás erősödik meg a felekezetiéknél, csak a megyei önkormányzatok iskolái előzik meg ebben a tekintetben.

6. táblázat: A különböző szektorokból érkező hallgatók összetétele az állandó lakóhely településtípusa szerint (DE, NyF, KFRTKF), %

|             | Központi költségvetési szerv | Magyei önkormányzat | Települési önkormányzat | Egyház |
|-------------|------------------------------|---------------------|-------------------------|--------|
| Nagyváros   | 72,2                         | 7,1                 | 40,9                    | 28,7   |
| Kiseb város | 25,0                         | 51,8                | 36,9                    | 32,4   |
| Falu, tanya | (2,8)                        | 41,2                | 22,1                    | 38,9   |
| N=          | 36                           | 85                  | 931                     | 108    |

A zárójelbe tett értékek esetén a cellákban az elemszám nem éri el a tízet.

A különböző fenntartók iskoláiból a felsőoktatásba bejutott, vagyis többszörös szelekción átesett fiatalok között is világosan érzékeltük a társadalmi helyzetben mutatkozó hasonlóságokat és különbségeket. A legelőnyösebb kulturális és gazdasági háttérrel a központi költségvetési szervek iskoláiból érkező hallgatók rendelkeznek, ezt követően nagyjából egy bolyban vannak a települési és az önkormányzati valamint a felekezeti fenntartók iskoláiból érkezők. A társadalmi helyzet különböző szempontjai szerinti vizsgálatkor a három utóbbi hallgatói csoport rangsora sokszor változó, de minden esetben egymás közelében maradnak. A szülők iskolázottságát tekintve a hallgatók háttéré hasonló a települési önkormányzat és az egyházak iskoláiból érkező csoportban, s nem sokkal tér el ezektől a megyei önkormányzati iskoláké. Egyértelmű, hogy ez a három fenntartó juttatja be az alacsonyabban iskolázott szülők gyermekeit nagyobb arányban a régió felsőoktatásába. A felekezeti iskolák maturáltjai a szülők munkapiaci helyzete, a család anyagi javakkal való ellátottsága, a gazdasági helyzet utóbbi években bekövetkező változásának iránya, az eltartottak száma és a lakóhely településtípusa szempontjából a hátrányosabb helyzetű megyei önkormányzati iskolásokhoz hasonlítanak legjobban.

### Útravaló a felsőoktatásban: eredményességi mutatók

A következő kérdés az volt, hogy vajon egyforma útravalóval érkeznek-e a felsőoktatásba bejutott hallgatók minden iskolafenntartó iskoláiból. Ha a hasonló társa-

dalmi háttérű hallgatók között szektoronként vannak különbségek bizonyos eredményességi mutatók szerint, akkor azt mondhatjuk, hogy nem egyformán készítettek fel az egyes fenntartók iskolai tanulóikat a felsőoktatásba lépésre. Mivel elsőéves hallgatók válaszait tanulmányoztuk, szükségünk volt olyan eredményességi mutatók kiszemelésére, amelyek alapján megbecsülhető, hogy milyen előmenetelt mutatnak majd ezek a fiatalok a felsőoktatás világában. A mintában az iskolai pályafutás eredményességét négy mutatóval mértük.<sup>6</sup> Az első kettő a felsőfokú továbbtanulással kapcsolatos döntés megalapozottságáról, az intézményválasztásról vall, a második kettőre úgy tekintünk, mint előrejelzőkre, amelyek alapján megbecsülhető a hallgatók elkövetkezendő években várható teljesítménye. Ennek mutatóiként alkalmazzuk az idegen nyelvű szakirodalom olvasás gyakorlati, a hallgatói mobilitás és a diplomaszerezés adminisztratív feltételének számító nyelvtudásról valló nyelvvizsgaszintet, valamint a tanulás révén való érvényesülés melletti elkötelezettséget és legmagasabb iskolai végzettség megszerzésére törő céltudatosságot tükröző diploma utáni továbbtanulási tervet. Az alábbiakban a kiválasztott eredményességi mutatók alakulását vizsgáljuk meg a különböző iskolafenntartók összes végzettje, valamint a nem diplomás szülőktől származók körében, hogy fény derüljön arra, vajon a tanulók szüleinek kulturális erőforrásaiban rejlő különbség okozza-e a szektorhatást.<sup>7</sup>

## A hallgatók eredményei

Jól jellemzi egy hallgató továbbtanulási döntéseinek kiforrottságát, hogy bejutott-e az általa első helyen megjelölt képzési helyre, vagy sem (7. tábla). Természetesen szerepet játszanak a jelentkezési célpontok sorrendjének kialakításában a hallgatói taktikák, azonban ezek jelentősége a felvételi központi vezérlése óta csökken. Az első helyen megjelölt helyre bejutottak aránya a mintában 46,6 százalék, a felekezeti iskolák maturáltjai e tekintetben rögtön a központi költségvetési intézményeket követik. Ha csak a nem diplomás szülőktől származó hallgatók eredményeit vizsgáljuk, a megyei önkormányzati iskolákban végzettek körében volt a legnagyobb arányú a pontos célmegjelölés, a települési önkormányzatok tanulói között fordul elő a legnagyobb arányban a sikertelen célmegjelölés, az egyházi iskolások ebből a szempontból a kettő között teljesítenek.

Egy többcsatornás felsőoktatási rendszerben fontos kérdés, hogy egy tanuló mennyire pontosan tudja felmérni saját lehetőségeit, azonban a családban és az iskolában működő önbeteljesítő jóslás mechanizmusa gyakran ki is téríti a tervezés iránytűjét, s az alacsonyabb szülői és tanári elvárások, aspirációk lefelé korrigálhatják a tanuló továbbtanulási terveinek szintjét. Ezért fontos megvizsgálnunk azt, hogy a

<sup>6</sup> A hallgatói válaszokban szerepeltek ugyan hozott és szerzett pontszámok, de ezeket nem lehetett egységesen értelmezni a feldolgozóskor.

<sup>7</sup> Amikor már csupán a nem diplomás szülők gyermekei maradnak az elemzésben, akkor nemcsak az alapítványi, hanem a központi költségvetési iskolafenntartó végzőseinek száma is olyan mértékben lecsökken, hogy nem lehet velük kapcsolatban következtetéseket levonni.



felsőoktatás eltérő presztízsű képzési csatornáiba milyen arányban jutnak be a különböző fenntartók tanulói. Mintánkban az egyetemei szinten továbbtanulók aránya összesen 57,4 százalék.

7. táblázat: Az elsőnek megjelölt helyre bejutók aránya szektoronként, %

|                 | Központi költségvetési szerv |              | Megyei önkormányzat |              | Települési önkormányzat |              | Egyház |              |
|-----------------|------------------------------|--------------|---------------------|--------------|-------------------------|--------------|--------|--------------|
|                 | összes                       | nem diplomás | összes              | nem diplomás | összes                  | nem diplomás | összes | nem diplomás |
| Nem az sikerült | 47,2                         | (50,0)       | 49,4                | 44,4         | 54,4                    | 56,2         | 48,3   | 47,4         |
| Sikerült        | 52,8                         | (50,0)       | 50,6                | 55,6         | 45,6                    | 43,8         | 51,7   | 52,6         |
| N=              | 36                           | 14           | 89                  | 63           | 1000                    | 680          | 116    | 76           |

Az összefüggés nem szignifikáns. A zárójelbe tett értékek esetén a cellákban az elemszám nem éri el a tízet.

Nem csodálkozunk azon, hogy az egyetemi képzésbe legegyszerűsebb az út a központi költségvetési szervek iskoláiból. Az utóbbi évek felvételi statisztikái alapján az egyházi iskolák jó szereplése is gyanítható, azonban nem feltételeztük, hogy ez e térségben is ilyen határozottan érvényre jut. A felekezeti iskolák maturáltjai jelentősen nagyobb arányban vannak egyetemi szintű képzésben, mint a többi átlagos háttérű fiatalokkal foglalkozó szektor iskolái, holott a kibocsátó felekezeti középiskolák közül csak kettő tartozik az ún. nagy múltú egyházi iskolák közé.<sup>8</sup> A nem diplomás szülők gyermekei számára a továbbtanulási döntési folyamat még lényegesebb lépése, ha egyetemi képzést mernek megjelölni célpontként, hiszen ismeretesek azok a kalkulációk (*Boudon 1980*), amelyek ennek ellenében hatnak. A felekezeti középiskolákban végzetek azok, akik ebből a szempontból a legnagyobb arányban döntöttek a megszokott kishitű számítások ellenében.

8. táblázat: A felsőfok különböző szintjeire bejutók aránya szektoronként százalékban

|          | Központi költségvetési szerv |              | Megyei önkormányzat |              | Települési önkormányzat |              | Egyház      |              |
|----------|------------------------------|--------------|---------------------|--------------|-------------------------|--------------|-------------|--------------|
|          | összes                       | nem diplomás | összes              | nem diplomás | összes                  | nem diplomás | összes      | nem diplomás |
| Egyetem  | <u>86,1</u>                  | (71,4)       | 55,1                | 49,2         | 55,2                    | 47,9         | <u>68,1</u> | 60,5         |
| Főiskola | (13,9)                       | (28,6)       | 44,9                | 50,8         | <u>44,8</u>             | 52,1         | 31,9        | 39,5         |
| N=       | 36*                          | 14           | 89                  | 63           | 1000                    | 680          | 116         | 76           |

Az összefüggés szignifikanciaszintje: \*\*\* =,000. Az aláhúzva közölt értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna. A zárójelbe tett értékek esetén a cellákban az elemszám nem éri el a tízet.

A legalább középfokú nyelvvizsgával való rendelkezés a középiskolai évek lehetőségeinek alapos kiaknázásáról tesz tanúbizonyságot, s jelentősen megkönnyíti a hallgató további tanulmányi pályafutását, gyorsabb diplomaszerezést, esetleg a doktori képzésbe való könnyebb bejutást jelez előre. Az elsőéves válaszadók közül

<sup>8</sup> Nagy múltúnak nevezzük az elmúlt fél évszázadban is folyamatosan működő iskolákat.

37,0 százalék. a legalább középfokú nyelvvizsgálóval rendelkezők aránya. A központi költségvetési iskolák ebben a vonatkozásban is kiemelkedő fiatalokat bocsátanak a felsőoktatási intézményekbe, s őket az egyháziak követik. A nem diplomás szülők gyermekeinek középfokú vagy annál magasabb szintű nyelvvizsgálóval való ellátottsága tekintetében a felekezeti iskolákban maturáltak vezetnek a mezőnyt, amit azért tartunk fontosnak, mert ezek a többnyire szerényebb anyagi háttérű, vidéki gyerekek nem valószínű, hogy magánórákon jutnak el erre a szintre.

9. táblázat: A legalább középfokú nyelvvizsgálóval rendelkezők és nem rendelkezők aránya, szektoronként, %

|                                    | Központi költségvetési szerv |              | Megyei önkormányzat |              | Települési önkormányzat |              | Egyház   |              |
|------------------------------------|------------------------------|--------------|---------------------|--------------|-------------------------|--------------|----------|--------------|
|                                    | összes**                     | nem diplomás | összes**            | nem diplomás | összes**                | nem diplomás | összes** | nem diplomás |
| Legfeljebb<br>alapfokú nyelvvizsga | 38,9                         | (71,4)       | 66,3                | 76,2         | 64,0                    | 71,9         | 60,3     | 65,8         |
| Legalább<br>középfokú nyelvvizsga  | <u>61,1</u>                  | (28,6)       | 33,7                | 23,8         | 36,0                    | 28,1         | 39,7     | 34,2         |
| N=                                 | 36*                          | 14           | 89                  | 63           | 1000                    | 680          | 116      | 76           |

Az összefüggés szignifikanciaszintje: \*\* = 0,02. Az aláhúzva közölt értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna. A zárójelbe tett értékek esetén a cellákban az elemszám nem éri el a tízet.

Bizonyos, hogy a tanulók jövőbeli társadalmi mobilitása szempontjából kiemelt fontossága van a magasabb ritkaságértékkel bíró, kevésbé elterjedt iskolai fokozatokra való bejutásnak. A sikeres felvételt nyertek közül az újra tanulni vágyókra úgy tekinthetünk, mint a Green által leírt előőrsrre, akik az oktatási expanziót mindig újra mozgásba lendítik, s először lépnek be a sikeresen konvertálható végzettséget ígérő n+1 oktatási szintre (*Pusztai-Fináncz 2004*). Az ilyen lépésben gondolkodó, további továbbtanulási tervvel rendelkező hallgatók aránya a mintában 51,8 százalék. Az e kérdésben kapott eredmények szoros mezőnyében a felekezeti iskolákból érkezők állnak a legelőkelőbb helyen (10. tábla). Az iskolarendszer magasabb szintjeire való bejutás igénye jellegzetesen a magasabb iskolázottságú szülők gyermekeinek törekvése, azonban a felekezeti iskolából kikerülő nem diplomás szülői háttérrel rendelkezők a többi hasonló jellemzőkkel leírható család gyermekeinél jóval többen törekszenek tudatosan további továbbtanulásra.

A hallgatók tanulmányi eredményességét mérő négy mutató közül egy esetben az első, három esetben második helyre kerülnek a volt felekezeti középiskolások abból a szempontból, hogy milyen arányban vannak közöttük az adott szempontból jól teljesítők. A hasonló társadalmi háttérre támaszkodó iskolafenntartók intézményeiben végzett tanulókhöz képest a leginkább a felsőfokú továbbtanulás szintje tekintetében vannak előnyben a volt egyházi iskolások. A felsőfokú továbbtanulással kapcsolatos döntés megalapozottsága, a felsőfokú intézménytípus kiválasztása, az idegen nyelvből szerzett vizsga, valamint a tanulásnak a hallgató hosszú

távú terveiben betöltött fontos szerepe tekintetében még jobban teljesítenek a felekezeti iskolában maturáltak akkor, ha csak a nem diplomás szülők gyermekeinek teljesítményét vizsgáljuk. Ez az eredmény azt a feltételezést erősíti, hogy a felekezeti középiskolák e térségben is képesek betölteni a korábban megfigyelt kompenzáló funkciójukat.

10. táblázat: A diploma utáni továbbtanulást tervezők aránya, szektoronként, %

|            | Központi költségvetési szerv |              | Megyei önkormányzat |              | Települési önkormányzat |              | Egyház   |              |
|------------|------------------------------|--------------|---------------------|--------------|-------------------------|--------------|----------|--------------|
|            | összes**                     | nem diplomás | összes**            | nem diplomás | összes**                | nem diplomás | összes** | nem diplomás |
| Nem tervez | 41,7                         | (35,7)       | 46,1                | 39,7         | 49,5                    | <u>48,2</u>  | 39,7     | 34,2         |
| Tervez még | 58,3                         | (64,3)       | 53,9                | 60,3         | 50,5                    | 51,8         | 60,3     | <u>65,8</u>  |
| N=         | 36                           | 14           | 89                  | 63           | 1000                    | 680          | 116      | 76           |

Az összefüggés nem szignifikáns. Az aláhúzva közölt értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna. A zárójelbe tett értékek esetén a cellákban az elemszám nem éri el a tízet.

## Az eredményesség magyarázata

Megvizsgáltuk, hogy a hátrányosabb helyzet olyan mutatói, amelyek általában kifejezetten negatív hatással vannak a fiatalok tanulmányi pályafutására, s e mintában is erős szignifikáns összefüggést mutatnak a gyengébb eredményekkel, milyen irányban befolyásolják a felekezeti fenntartók iskoláiból érkező tanulókat. Az összes válaszadó esetében egyértelmű összefüggést tapasztaltunk a társadalmi háttér és a tanulmányi eredményesség alapvető változói között, vagyis a fiatalok szüleinek iskolázottsága, munkapiaci státusa, az állandó lakóhely településtípusa, a család anyagi helyzete, a testvérek száma erősen befolyásolják az iskolai eredményesség alakulását (11. tábla). Ez a társadalmi helyzetnek való erős kiszolgáltatottság jellemzi a települési önkormányzatok végzettjeinek iskolai pályafutását. Érdekes azonban észrevenni, hogy a megyei önkormányzatok és az egyházak iskoláiból érkező hallgatók körében jóval kevesebb ilyen összefüggést találunk, mintha a társadalmi helyzet az ő körükben jóval kisebb szerepet játszana az iskolai pályafutás alakulásában.

A megyei önkormányzati iskolákból érkezők körében a nyelvvizsgálóval való rendelkezés az egyedüli olyan eredmény, amelynek megszerzésére a magasan kvalifikált szülők gyermekeinek, a városiaknak és a jómódúaknak nagyobb esélyük van, mint a többieknek, az egyházi iskolásoknál a szülők iskolázottsága és munkapiaci státusa befolyásolja a felsőfokú tanulmányok szintjét. A felekezeti iskolásoknál a társadalmi helyzetnek a tanulmányi eredményesség bármely dimenziójára gyakorolt hatása gyengébb, mint a települési önkormányzatok iskolásainál. A vizsgált régióban tehát van valamilyen közös vonás a megyei önkormányzati és a felekezeti fenntartású iskolák között, ami kompenzálja az oktatásszociológiai kutatásokból

jól ismert összefüggést, amely elsősorban a szülők kulturális tőkével való ellátottsága és a következő generáció tanulmányi eredményessége között fennáll.

11. táblázat: A hallgatók társadalmi háttere és tanulmányi eredményessége közötti összefüggések, chi-négyzet értékek

| Magyarázó                        | Összes       |                  |                         | Megyei       |                  |                         | Települési   |                  |                         | Felekezeti   |                  |                         |
|----------------------------------|--------------|------------------|-------------------------|--------------|------------------|-------------------------|--------------|------------------|-------------------------|--------------|------------------|-------------------------|
|                                  | egye-<br>tem | nyelv-<br>vizsga | tovább-<br>tanu-<br>lás | egye-<br>tem | nyelv-<br>vizsga | tovább-<br>tanu-<br>lás | egye-<br>tem | nyelv-<br>vizsga | tovább-<br>tanu-<br>lás | egye-<br>tem | nyelv-<br>vizsga | tovább-<br>tanu-<br>lás |
| Apa iskolázottsága               | ***          | ***              | -                       | -            | **               | -                       | ***          | ***              | **                      | *            | -                | -                       |
| Anya iskolázottsága              | ***          | ***              | *                       | -            | **               | -                       | ***          | ***              | **                      | ***          | **               | -                       |
| Településtípus                   | **           | ***              | -                       | -            | **               | -                       | *            | ***              | -                       | -            | -                | -                       |
| Anyagi helyzet változása         | **           | ***              | **                      | -            | *                | -                       | -            | ***              | **                      | -            | -                | -                       |
| Munkanélküli szülő               | **           | **               | -                       | -            | -                | -                       | -            | **               | **                      | **           | -                | -                       |
| Relative rosszabb anyagi helyzet | -            | ***              | **                      | -            | -                | -                       | -            | **               | ***                     | -            | -                | -                       |
| Több testvér                     | -            | **               | -                       | -            | -                | -                       | -            | **               | *                       | -            | -                | -                       |

A táblázatban csillaggal jelöltük a 0,05 alatti chi-négyzet értékeket tartalmazó cellákat, az ennél nagyobb értékek esetén üresen hagytuk a cellát, mivel a két változó összefüggésére vonatkozó hipotézis nem nyert bizonyítást. A szignifikáns esetek megjelenítése a szignifikanciaszinttel történik: \* $p < 0,05$ , \*\* $p < 0,01$ , \*\*\* $p < 0,001$ .

*Coleman* (1988) a családon kívüli kapcsolatok szerkezetében találta a különböző fenntartású középiskolák közötti teljesítménykülönbség magyarázatát, s korábbi kutatásunk során regisztráltuk, hogy a tanulót körülvevő közösségek összetételének és a kapcsolatok erősségének – a társadalmi tőkének – jelentős iskolai pályafutást befolyásoló hatása van. Emellett a régió felsőoktatási intézményeiben tanuló fiatalok tanulmányi pályafutással kapcsolatos döntéseit tanulmányozva több alkalommal felfigyeltünk a kapcsolati szempontok fontosságára az intézmény- és szakválasztás indoklásaiban. A fentiekben összefoglalt tények magyarázatát keresve a kapcsolati hálózat fogalomkörébe tartozó, s az adatbázisban kitapintható dimenziókat is igyekeztünk az elemzésbe bevonni. Először arra a kérdésre kerestük a választ, hogy van-e jellegzetes eltérés a különböző fenntartók iskoláiból érkezett hallgatók között abból a szempontból, hogy milyen méretű támogató kör veszi körül őket. A támogató kör méretének és összetételének mérésére két kérdést alkalmaztunk: az egyik arra vonatkozott, hogy a fiatal kivel beszélheti meg magánéleti problémáit, a másik pedig arra, hogy kivel oszthatja meg tanulmányi- és karriergondjait. A különböző fenntartók iskoláiból érkező hallgatók között csak a második kérdésben volt értékelhető különbség: a felekezeti és a megyei önkormányzati iskolák végzősei az átlagnál kevesebb embertől kérhettek tanácsot tanulmányi ügyben. Ezután a mikrokörnyezet másik fontos eleme, a szabadidős tevékenységek során kialakult



kapcsolatok jellemzőit vizsgáltuk. A baráti kör összetételének, stabilitásának fenntartók szerint nincsenek jellegzetes különbségei, legfeljebb az érdemel figyelmet, hogy a megyei és az egyházi fenntartók iskoláiból érkező fiatalok esetében átlagon felüli arányban töltik szabadidejüket gyermekkori barátaikkal, az egyházi iskolások pedig volt osztálytársaikkal is. Összességében úgy tűnik, hogy a két érintett fenntartóhoz tartozóknak valamivel kisebb, de stabilabb a kapcsolathálója.

Megvizsgáltuk, hogy a hallgatók milyen jellegzetes társadalmi helyzeteket, szubkultúrákat megtestesítő személyeket tartanak számon a környezetükben: családjukban, baráti vagy ismeretségi körükben. Azt feltételeztük, hogy bizonyos társadalmi szereplőkkel való kapcsolattartás társadalmilag orientálja a fiatalokat az iskolai pályafutás során hozott döntések és a tanulással kapcsolatos beállítódás kapcsán. Tapasztalataink szerint nem bontakozott ki fenntartónként sajátosan eltérő orientáció képe. A kapcsolatháló kiterjedése a felekezeti és a megyei önkormányzati iskolák végzettjei körében inkább csupán árnyalatnyival szűkebb. A kapcsolati hálózat összetételében sem a társadalmi hierarchiában felfelé ívelő (felsőoktatásban tanuló, diplomás), sem a lefelé orientáló (munkanélküli, illegális kereskedelemmel foglalkozó) kapcsolatok nem domináltak egyetlen fenntartó maturaltjainál sem. Az egyedüli jellegzetes eltérés a vallásos emberek és a lelkész foglalkozásúak átlagostól eltérő nagyobb arányú megjelenése a családi és a baráti körben a megyei önkormányzatok és az egyházak iskoláiból származóknál.

A kapcsolatok összetételének ez a speciális irányultsága indokoltá tette a hallgató és a családja vallási közösségekbe való beágyazottságának vizsgálatát, amely ettől függetlenül is figyelmet érdemelt volna, hiszen Coleman maga is fontos társadalmi tökeforrásnak tekintette a vallási közösségekben, csoportokban való részvételt. Az utóbbi évek adatai azt mutatták, hogy a hazai fiatalok részvétele az egyesületi életben és önkéntes szervezetekben meglehetősen ritka. Ebből a civil szférából egyedül az egyházak fiatal tagsága tekinthető jelentősebb lélekszámú társaságnak (*Szabó et al 2002*). Az egyesületi és önkéntes szerveződések világának meglehetősen feltáratlan, ám valószínűleg gazdag rétegét képezik az egyházak környékén létrejövő ifjúsági szerveződések, amelyek jelen témánk szempontjából azért érdekesek, mert olyan kapcsolatrendszereket alkothatnak a fiatalok körül, amelyet a network-elemzésekben erős kötésnek vagy kulturális szempontból zárt formációnak tartanak éppen amiatt, mert a tagok értékrend és normák vonatkozásában kvázi egyöntetűséget mutatnak.

A vallási közösségi tagság lehetséges mutatói a szülők és a tanulók szintjén is mérhetők a népegyházi és a kisközösségi kötődés, a szertartásokban való részvétel mértékével. Mivel korábban felekezeti középiskolások körében megfigyeltük, hogy minél erősebb szálakkal fűződik a szülő és a tanuló egy vallási közösséghez, és minél gyakoribb az ilyen kötődéssel rendelkezők előfordulása az iskolai csoportokban, annál nagyobb az esélye a továbbtanulásnak (*Pusztai 2004a*), azt feltételeztük, hogy ez a tapasztalat más fiataloknál is meg fog ismétlődni, ezért vizsgálni kezdtük a vallásgyakorlat fenntartónkénti alakulását.

12. táblázat: A különböző szektorokból érkező hallgatók vallási közösségi részvétele (DE, NyF, KFRTKF), %

|                                    | Központi<br>költségve-<br>tési szerv | Megyei<br>önkor-<br>mányzat | Települé-<br>si önkor-<br>mányzat | Egyház      | Összes | Összefü-<br>gés szig-<br>nifikancia-<br>szintje |
|------------------------------------|--------------------------------------|-----------------------------|-----------------------------------|-------------|--------|---|
| Rendszeres templomba járó hallgató | (13,9)                               | <u>23,6</u>                 | 9,6                               | <u>56,2</u> | 15,1   | ***   |
| Rendszeres templomba járó apa      | (5,6)                                | 11,2                        | 6,6                               | <u>22,3</u> | 8,4    | ***   |
| Rendszeres templomba járó anya     | (11,1)                               | <u>23,6</u>                 | 10,7                              | <u>46,3</u> | 15,1   | ***   |
| Rendszeres templomba járó testvér  | (5,6)                                | 14,6                        | 9,3                               | <u>38,8</u> | 12,4   | ***   |
| Kisközösségbe járó hallgató        | (8,3)                                | 6,7                         | 5,0                               | <u>25,6</u> | 7,2    | ***   |
| Kisközösségbe járó szülők          | (2,8)                                | <u>11,2</u>                 | 4,7                               | <u>13,2</u> | 6,0    | ***   |
| Szertartásokban résztvevő hallgató | (25,0)                               | <u>50,6</u>                 | 24,8                              | <u>73,6</u> | 31,2   | ***   |
| Szertartásokban résztvevő apa      | (19,4)                               | <u>28,1</u>                 | 14,4                              | <u>33,9</u> | 17,3   | ***   |
| Szertartásokban résztvevő anya     | (22,2)                               | <u>44,9</u>                 | 21,3                              | <u>56,2</u> | 26,2   | ***   |
| Szertartásokban résztvevő testvér  | (13,9)                               | <u>37,1</u>                 | 18,4                              | <u>52,9</u> | 22,8   | ***   |
| Imádkozó hallgató                  | (36,1)                               | <u>47,2</u>                 | 34,6                              | <u>68,6</u> | 38,7   | ***   |
| Imádkozó apa                       | (11,1)                               | <u>20,2</u>                 | 9,1                               | <u>24,8</u> | 11,5   | ***   |
| Imádkozó anya                      | (22,2)                               | <u>36,0</u>                 | 18,0                              | <u>45,5</u> | 22,0   | ***   |
| Imádkozó testvér                   | (16,7)                               | <u>28,1</u>                 | 14,7                              | <u>37,2</u> | 17,8   | ***   |
| A vizsgált esetek száma összesen   | 36                                   | 89                          | 1000                              | 121         | 1255   |   |

Az aláhúzásra közölt értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna. A zárójelbe tett értékek esetén a cellákban az elemszám nem éri el a tizedet. Az összefüggés szignifikanciaszintjét csillagokkal jelöltük: \*\*\*:  $p < ,001$ .

A fiatal generáció minden fenntartó esetén aktívabb vallásgyakorlással rendelkezik, mint a szülői generáció, akár a közösségi, akár a személyes vallásgyakorlatot vizsgáljuk, emellett azonban egyértelmű, hogy a különböző fenntartókhöz tartozó hallgatói csoportok közötti legmarkánsabb különbségre tapintottunk rá a közösségi és a személyes vallásgyakorlat vizsgálatakor. Nem lepett meg bennünket, hogy a felekezeti középiskolából származók és családtagjaik minden mutató szerint erősebb vallásgyakorlással rendelkeznek, mint a többiek, azonban nem számítottunk arra, hogy ez az arány messze az átlag fölötti lesz.<sup>9</sup> A megyei önkormányzatok iskoláiból kikerülő körében is átlag feletti vallásgyakorlással találkozunk de itt már nem az összes mutató szerint, a családtagok közösségi beágyazottsága igen heterogén. Összekapcsolva ezt a már idézett eredménnyel, amely szerint a felekezeti iskolában maturáltak mellett a megyei önkormányzatiakból érkezők baráti körében is jelentős számban vannak vallásgyakorlók, arra a következtetésre juthatunk, hogy a felekezeti középiskolásoknak inkább, a megyei önkormányzatok végzettjeinek jórészt a vallásosság mentén szerveződik a kapcsolati hálójuk. Ez az iskolai teljesítmény szempontjából azért fontos, mert az ilyen módon közösen

<sup>9</sup> Ezen adatok alapján nem tudjuk ellenőrizni, hogy a felekezeti középiskolások vallásgyakorlat szempontjából egyébként heterogén összetételű társadalmából a felvételi szűrőjén a stabil vallásgyakorló környezetből származók jutnak-e át nagyobb arányban.





elfogadott normák magas teljesítményre, erős közösségi és önkontrollra ösztönzik a fiatalokat (Coleman 1988). Három olyan mutató van, amely szerint a megyei önkormányzati iskolákból érkező diákok nem kiemelkedők, s ezek közül kettő a kis-közösségi típusú vallásosság mutatója, pedig az erős kohéziót biztosító zárt kapcsolati alakzatok segítik elő leginkább a fiatalok körében a teljesítményre ösztönző normák érvényesülését. Visszafogottabb tanulmányi eredményességük talán ennek az ösztönző erőnek a hiányát is tükrözheti.

Végül arra voltunk kíváncsiak, hogy az egyes fenntartók iskoláiból érkező hallgatók családi kulturális és gazdasági háttere vagy a kapcsolatainak karaktere gyakorol-e erősebb hatást az eredményességükre. Az eredményesebb hallgatók közé kerülés esélyét, az összevont eredményességi mutató<sup>10</sup> alakulását vizsgáltuk. A magyarázó változók az egyenkénti vizsgálatban az eredményességgel szignifikáns összefüggést mutató változók (a szülők legmagasabb iskolai végzettsége, a lakóhely településtípusa, a család gazdasági státusa, az iskolázott barátok, ismerősök száma, a vallási közösséghez tartozás) voltak. A szektorok között jelentős különbséget találtunk.

13. táblázat: A társadalmi háttér különböző mutatóinak hatása a különböző iskolafenntartóktól érkező hallgatók eredményességére (esélyhányadosok)

|  | Magyei önkormán-<br>nyzat | Települési ön-<br>kormányzat | Egyház  | Összes   |
|--|---------------------------|------------------------------|---------|----------|
| Szülők legmagasabb iskolai végzettsége | 0,995                     | 1,406***                     | 1,189   | 1,343*** |
| Lakóhely településtípusa               | 1,358                     | 1,233**                      | 1,109   | 1,215**  |
| A család gazdasági státusa             | 0,995                     | 0,882                        | 0,620   | 0,824    |
| Iskolázott barátok, ismerősök          | 1,084                     | 1,575**                      | 0,986   | 1,381**  |
| Közösségi vallásgyakorlat              | 1,799                     | 0,366**                      | 3,356** | 0,980    |

A többváltozós logisztikus regressziós elemzés eredményeképpen az esélyhányadosok (Exp.B) értéke 1,0-nél nagyobb szám esetén azt fejezi ki, hogy a magyarázó változó értékének növekedése növeli az eredményesség esélyét, 1,0-nél kisebb szám esetén pedig csökkenti. A szignifikanciaszint jelölése csillagokkal történik: \*p<0,05, \*\*p<0,01, \*\*\*p<0,001.

Első ránézésre is látszik, hogy a szülők iskolázottsága és a településtípus más változók hatásának kiszűrése után a települési önkormányzati iskolások körében erősen befolyásolja a tanulmányi pályafutást, a másik két fenntartó esetében nem. A kapcsolati szempontok közül az iskolázott emberekkel való kapcsolattartás is a települési önkormányzatok iskoláiban végzettekre gyakorol a legnagyobb hatást. Figyelemre méltónak találjuk, hogy ez a hatás erősebb, mint a szülők iskolázottságának befolyása. A kapcsolatok másik dimenzióját megjelenítő vallási közösségi tagság a felekezeti és a települési önkormányzati fenntartók végzettjei körében befolyásolja az eredményeket, azonban míg a felekezetiéknél ez a hatás erős és pozitív irányú, addig a települési önkormányzatok maturáltjainál enyhe negatív irányú. A

<sup>10</sup> Először az eredményességi mutatóból egy összevont indexet készítettünk, majd ezt kéralakú változóvá alakítottuk olyan módon, hogy az átlag feletti pontszámok 1-es értéket kaptak, az átlag alattiak pedig 0-t.

megyei önkormányzati iskolákból érkezőknél a változók egyenkénti vizsgálatánál tapasztalt hatások a kontrollált elemzés során kiegyenlítik egymást, egyik magyarázó változó befolyása sem mutatkozik jelentősnek. A volt egyházi iskolások hasznosították leginkább a kapcsolatok tartalmából és irányultságából adódó tőkeforrást. További elemzések feladata annak vizsgálata, hogy a települési önkormányzatok végzettjeinél tapasztalható negatív irányú, s a megyei önkormányzatok iskoláiból érkezetteknel eltűnő összefüggés miben gyökerezik. A magyarázat egyrészt a családtagok értékorientációjának konzisztenciájának különbségeiben található, másrészt az iskolai kontextus valamely tényezője kínálhatja, de az adatbázis csak egyéni szinten jeleníti meg az egykori középiskolásokat. Meglehet, hogy egy más dominanciájú kontextusban nem fordíthatja olyan könnyen előnyére a fiatal a választási közösségi tagságból eredő társadalmi tőkeforrásokat.

## Összegzés

Tanulmányunkban a felekezeti középiskolák társadalmának regionális sajátosságait vettük számba, majd egy hátrányos helyzetű térségnek, Magyarország két észak-tiszántúli megyéjének felsőoktatási intézményeibe (DE, NyF, KFRTKF) bejutott elsőéves hallgatók válaszait elemezve a korábbi hazai és nemzetközi vizsgálatok megállapításaihoz hasonló eredményekre bukkantunk, amikor a középiskola fenntartója és a tanulmányi eredményesség különböző mutatói közötti összefüggést vizsgáltuk. A hallgatók érettségét adó középiskolájának fenntartók szerinti vizsgálatakor azt tapasztaltuk, hogy a volt egyházi iskolások nagyobb arányban jutnak be a régió felsőoktatásába, mint az említett felsőoktatási intézmények vonzáskörzetének diáktársadalmában tapasztalt arányaik alapján várható lenne. A települési önkormányzati iskolák végzettjei is középiskolai létszamarányokhoz képest többen, a központi költségvetési, a megyei önkormányzati és az alapítványi iskolákból érkezettek viszont kevesebben jelennek meg a régió felsőoktatásában. Megállapítottuk, hogy a különböző szektorokból eltérő arányban jutnak be a felsőoktatásba a különböző társadalmi státusú szülők gyermekei, s az egyes fenntartóra jellemző arányszámok között jelentős eltérés van, hiszen az alacsonyabb státusú szülők gyermekeit inkább a két önkormányzati és az egyházi fenntartó juttatja be nagyobb arányban a felsőoktatásba. Emellett azt tapasztaltuk, hogy a felsőoktatásba bejutott hallgatók körében kibocsátó szektoronként vannak különbségek bizonyos – a felsőfokú továbbtanulási döntéssel és a felsőfokú tanulmányi eredményességgel kapcsolatos – eredményességi mutatók szerint, s az egyházi fenntartó iskoláiban maturáltak több szempont szerint is igen magas teljesítményt nyújtottak.

A további elemzés kiindulópontja az volt, hogy egy iskola hatékonysága különösen akkor mutatkozik meg, ha hátrányos helyzetű diákokat is képes sikerre vinni. Amikor a felsőoktatásba bejutott, alacsonyabban iskolázott, vagy munkanélküli szülőktől származó, szegényebb, kisvárosi, falusi lakóhellyel rendelkező hallgatók eredményességi mutatóit vizsgáltuk, akkor is jellegzetes eltérések mutatkoztak

fenntartónként, s az egyházak és a megyei önkormányzatok iskolái mutatkoztak a leghatékonyabbnak.

A fenntartók hatékonyságkülönbségeinek magyarázatát keresve a fiatalok társadalmi háttérének újabb – a korábbi elemzésekben eredményekre vezető – kapcsolati dimenziót is bevontunk az elemzésbe. A különböző fenntartók iskoláiból származó fiatalok között a legjellegzetesebb különbséget a vallásgyakorlat intenzitása és tartalma jelentette. A kulturális, települési és gazdasági különbségek valamint a kapcsolathálóik irányultságából adódó eltérések eredményességre gyakorolt hatásának kontrollált vizsgálata azt mutatta, hogy a társadalmi státuskülönbségek a települési önkormányzati iskolások tanulmányi pályafutását erősen befolyásolják. Ugyanezen fiatalok körében a tanult emberek felé irányuló kapcsolatok az egyéni státustényezőknel erősebb hatást mutatnak. A vallásosság mentén szerveződő kapcsolatok a felekezeti iskolák végzettjeinél kimagaslóan javítják az eredményesebb hallgatók közé jutást, a megyei önkormányzatok maturáltjainál ezek a hatások talán közömbösítik a társadalmi helyzetből adódó hatásokat, azonban nem elég erősek ahhoz, hogy a felemelkedés motorjává váljanak. Úgy tűnik, az iskolaközösségek összetétele befolyásolja leginkább, hogy ezeket a társadalmi tőkeforrásokat milyen mértékben tudják hasznosítani a fiatalok.

PUSZTAI GABRIELLA

#### IRODALOM

- BOUDON, RAYMOND (1981) Társadalmi egyenlőtlenségek a továbbtanulásban. In: Halász Gábor & Lannert Judit (eds) *Az oktatási rendszerek elmélete. Szöveggyűjtemény*. Budapest: OKKER. 406–417.
- CARBONARO, WILLIAM (1998) "A little Help from My Friends" Parents: Intergenerational Closure and Educational Outcomes. *Sociology of Education* 71. 295–313.
- CARBONARO, WILLIAM J. (1999) Opening the Debate on Closure and Schooling Outcomes. *American Sociological Review* Vol. 64. 682–686.
- COLEMAN, HOFFER, THOMAS & KILGORE (1982) *High School Achievement: Public, Catholic and Private Schools Compared*. New York: Basic Books.
- COLEMAN, J. S. & T. HOFFER (1987) *Public and private high schools. The Impact of communities*. New York Basic Books.
- COLEMAN, J. S. (1988) Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology* 94. 95–120.
- CUYCK, A. & J. DRONKERS (1990) Catholic and Protestant Schools, a Better Choice in the Netherlands? *School Effectiveness and School Improvement* No. 3. 211–220.
- DRAHOS PÉTER (1992) Katolikus iskolák az államosítás után. *Educatio* No. 1. 46–64.
- DRONKERS, BAUMERT & SCHWIPPERT (1999) *Are German Non-Public Secondary Schools More Effective in Reaching of Cognitive and Non-Cognitive Educational Goals?* Berlin: Max-Planck Institut. Kézirat.
- DRONKERS, J. & RÓBERT P. (2004) Has educational sector any impact on school effectiveness in Hungary? A comparison on the public and the newly established religious grammar schools. *European Societies* 6(2). 205–236.
- DRONKERS, JAAP (1995) The Existence of Parental Choice in the Netherlands. *Educational Policy* 9. 227–243.
- EVANS, W. & SCHWAB, R. M. (1995) Finishing High School and Starting College. Do Catholic School Make Difference? *Quarterly Journal of Economics* No. 4. 941–974.
- FÁBIÁN, RÓBERT & SZÍVÓS (1998) Anyagi-jóléti státussoportok társadalmi miliói. In: KOLOSI, TÓTH & VUKOVICH (eds) *Társadalmi Ríport*. Budapest: TÁRKI 72–91.

- FÖLDVÁRI MÓNika & ROSTA GERGELY (1998) A modern vallásosság megközelítési lehetőségei. *Szociológiai Szemle* 1. 127–138.
- GAMORAN, ADAM (1992) The Variable Effects of High School Tracking. *American Sociological Review* 57. 6. 812–828.
- GREELEY, ANDREW (1982) *Catholic Schools and Minority Students*. New Brunswick: Transaction Books.
- GROGGER, J. & NEAL, D. (2000) Further Evidence on the Effects of Catholic Secondary Schooling. In: GALE, W.G. & PACH J.R. (eds) *Brookings-Wharton Papers on Urban Affairs*. Washington: Brookings Institution 151–198.
- JENSEN, G. F. (1986) Explaining Differences in Academic Behavior between Public-School and Catholic-School Students: A Quantitative Case Study. *Sociology of Education* 59. 1. 32–41.
- KOLOSI TAMÁS (2000) *A terhes babapiskóta. A rendszerváltás társadalomszerkezete*. Budapest: Osiris.
- KOZMA TAMÁS & PUSZTAI GABRIELLA (2004) Hallgatók a határon. Észak-alföldi, kárpátaljai és partiumi főiskolások továbbtanulási igényeinek összehasonlító vizsgálata. In: KELEMEN ELEMÉR (ed) *Tanulmányok a neveléstudomány köréből*. Budapest: MTA (megjelenés alatt).
- KUZNIEWSKI, ANTHONY J. (1997) Contending with Modernity: Catholic Higher Education in the Twentieth Century. *The American Historical Review* 102. 4. 1246–1247.
- LAARHOVEN, BAKKER, DRONKERS & SCHIJF (1990) Achievement in Public and Private Secondary Education in the Netherlands. In: H. K. ANHEITER & W. SEIBEL (eds) *The Third Sector: Comparative Studies of Nonprofit Organisations*. Berlin: Walter de Gruyter.
- MORGAN, S.L. & SORENSEN, A. B. (1999) Parental Networks, Social Closure, and Mathematics Learning: A Test of Coleman's Social Capital Explanation of School Effects. *American Sociological Review* Vol. 64. 661–682.
- NAGY ATTILA (2001) Kulturális tőke és inter-nethasználat – középiskolás szemmel. *Könyv és Nevelés* 3. 14–22.
- NEAL, DEREK (1997) The Effect of Catholic Secondary Schooling on Educational Achievement. *Journal of Labour Economics* 1. 98–123.
- POLITE, VERNON C. (1992) Getting The Job Done Well: African American Students and Catholic Schools. *Journal of Negro Education* 61. 2. 211–222.
- PUSZTAI GABRIELLA & FINÁNCZ JUDIT (2004) Anegyedik fokozat iránti társadalmi igény megjelenése. *Educatio* 4. 618–635.
- PUSZTAI GABRIELLA & VERDES EMESE (2002) A társadalmi tőke hatása a felekezeti gimnazisták továbbtanulási terveire *Szociológiai Szemle* 1. 89–106.
- PUSZTAI GABRIELLA (2004a) *Iskola és közösség. Felekezeti középiskolások az ezredfordulón*. Budapest: Gondolat.
- PUSZTAI GABRIELLA (2004b) Hallgatók a felekezeti pedagógusképző intézményekben Észak-Tiszántúlon. Konferenciaelőadás. Budapest: Országos Neveléstudományi Konferencia 2004. október 21.
- RUSSELL W. R. & SCOTT L. T. (2000) The Distribution of Dropout and Turnover Rates among Urban and Suburban High Schools. *Sociology of Education* 1. 39–67.
- SZABÓ, BAUER & LAKI (2002) *Ifjúság 2000. Tanulmányok 1*. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- SZELÉNYI IVÁN (1992) *Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon*. Budapest: Akadémiai.
- WEBER, MAX (1982) A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Budapest: Gondolat.